
J.C. Rullmann, *Kuyper-bibliografie* II (Kampen: Kok, 1929) 103-106 – hij schreef abusievelijk 1 maart 1884 – en Ph.J. Hoedemaker, 'Het gebruik van de 'gezangen' in de Nederlandsche Hervormde Kerk', *Op het Fondament der Apostelen en Profeten* 1 (1886) 354-377.

¹⁶⁰ *De Gereformeerde Kerk. Christelijk weekblad*, verschenen vanaf 11 oktober 1888. Hoedemaker was de hoofdredacteur tot en met 24 juni 1897.

¹⁶¹ De Afscheiding van 1834 en volgende jaren was een uittocht van gereformeerde gemeenten en kerkleden uit de Nederlandse Hervormde Kerk.

¹⁶² Het labadisme, vernoemd naar de 1669 door de kerkenraad van Middelburg afgezette predikant Jean de Labadie, streefde naar een van de wereld afgekeerde gemeente van christenen, met een sterke nadruk op een heilig leven.

¹⁶³ Jan Wouter Felix (1824-1904) was hervormd predikant te Utrecht (1864-1894), waar hij Kuyper opvolgde, en (president-) curator van de Vrije Universiteit (1879-1888). Hij ging niet mee met de Doleantie en schreef tussen 1888 en 1894 in *De Gereformeerde Kerk* ruim honderd 'Brieven over kerkelijke aangelegenheden'.

¹⁶⁴ Met Scheiding werd de Afscheiding van 1834 bedoeld.

¹⁶⁵ Niet letterlijke aanhaling

Zoo lezen wij in hetzelfde nummer van *De Gereformeerde Kerk*, waarin Felix¹⁶³ over de doleantie schrijft, het volgende adres:

Dezer dagen is door de Vereen. voor Evangelisatie te Bolsward, het onderstaand adres gezonden aan den Kerkeraad der Ned. herv. gemeente, enz.'

Mag ik u zeggen, dat ik zelf de eer heb de steller van dat adres te zijn, en dat deze maatregel slechts een is van zeer vele, die allen ten doel hebben, om de actie in der Herv. Kerk in een ander spoor te leiden, dan dat het welk dr. K. had afgebakend, een spoor, dat niet op Afscheiding kan uitloopen om de eenvoudige reden: dat het beginsel dit niet gedooft.

Misschien boezemt het u belang in te weten, dat de rechtzinnigen te Bolsward, tenzij de onderhandelingen op bijzaken moeten afsluiten, waarschijnlijk iedere zondag de beschikking zullen krijgen over eene beurt... en dan zijn naar den mensch gesproken de dagen van het 'modernisme' ook daar geteld.

Ik heb zeer moedeloze oogenblikken gehad in 1887. Had de Heere het niet verhoed, ik zou mij ergens buiten de grenzen van het land hebben begraven, maar kan mij niet genoeg verbazen over hetgeen God reeds heeft gewrocht.

De Doleantie en de Scheiding¹⁶⁴ zullen Gods Raad uit dienen. Ik bid hen het goede toe. Maar, voor onze kerk zijn zij én een gericht over onze flauwheid, biddeloosheid en werkeloosheid, en een zegen.

Ergers u niet te zeer aan enkele bitse, snijdende opmerkingen in onze bladen te vinden en af te keuren. De broederstrijd is zoo verschrikkelijk en de scheur wordt zoo diep getrokken, ook in het maatschappelijke leven, ook in het huisgezin. Er gebeuren dingen, die het bloed soms koken doen. Maar, dat zal van lieverlede wel ophouden, naarmate de separatie uiterlijk tot stand komt, die feitelijk reeds in beginsel bestaat. En intusschen gaat de Heere God majesteitelijk door in Zijn wondre genade ons volk ten goede:

'Zij zullen het niet hebben
Het oude Nederland.
Het blijft trotsch haar ellende
Gods en der vaadren pand.
Zij zullen het niet hebben,
De goden van den tijd,
Niet om hun erf te wezen
Heeft God het ons bevrijd.'¹⁶⁵

De uwe,

Ph.J. Hoedemaker.